

Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ : ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΛΙΣΗ*

Χρήστος Πιτέλης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

I. Εισαγωγή

Σκοπός αυτού του κειμένου είναι να προσδιορίσει την έκταση στην οποία η βιομηχανική στρατηγική και η στρατηγική ανταγωνισμού είναι συμβατές και να εξετάσει πιθανούς τρόπους με τους οποίους αυτή η συμβατότητα μπορεί να επιτευχθεί στη θεωρία και στην πράξη. Η ενότητα II ασχολείται πρώτα με κάποια ζητήματα ορισμών, επισημαίνει κάποια πιθανή ασυμβατότητα μεταξύ της βιομηχανικής πολιτικής/ στρατηγικής και της ανταγωνιστικής στρατηγικής όπως αυτές αναφέρονται στη βιβλιογραφία και συζητά υπάρχοντες τρόπους με τους οποίους αυτή η ασυμβατότητα αντιμετωπίζεται και ξεπερνιέται στη θεωρία. Η ενότητα III δείχνει ότι οι υπάρχουσες προσεγγίσεις δεν είναι ενσωματωμένες σε ένα γενικό θεωρητικό πλαίσιο το οποίο επιτρέπει τη συμβατότητα μεταξύ βιομηχανικής και *εθνικής στρατηγικής*. Προτείνεται ότι μια απαραίτητη προϋπόθεση για την εκπόνηση ενός τέτοιου θεωρητικού πλαισίου είναι η ανάλυση του κράτους στις οικονομίες της αγοράς και, συγκεκριμένα, των σκοπών και περιορισμών του. Μια τέτοια ανάλυση παρέχει την εννοιολογική βάση για τους πιθανούς τρόπους επίλυσης του προβλήματος της ασυμβατότητας ανάμεσα στην εθνική, βιομηχανική και ανταγωνιστική στρατηγική. Η ενότητα IV δείχνει ότι από τις δύο περιπτώσεις βιομηχανικής στρατηγικής, αυτής που βασίζεται στο μεγάλο μέγεθος και εκείνης που βασίζεται σε δίκτυα μικρών επιχειρήσεων αντίστοιχα, η δεύτερη εναρμονίζεται περισσότερο με την εθνική στρατηγική όπως αυτή προκύπτει από την προηγούμενη ενότητα. Ακολουθούν συμπεράσματα στο μέρος V.

II. Στρατηγική: Βιομηχανική, Ανταγωνιστική και Εθνική

Ετυμολογικά, η λέξη "στρατηγική", προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις "στρατός" και "ηγούμεναι". Η στρατηγική, συνεπώς, σημαίνει *ηγεία του στρατού*, προφανώς προς έναν τελικό σκοπό: τη νίκη στον πόλεμο. Από τον ίδιο τον ορισμό υπονοείται η ύπαρξη ενός *μακροπρόθεσμου (στρατηγικού) στόχου*, και ενός αρχηγού (στρατηγού) που "διοικεί" τους ανθρώπινους και μη πόρους ενός "στρατού" προς την εκπλήρωση αυτού του μακροπρόθεσμου στόχου.

Οι παραπάνω γενικοί ορισμοί μπορούν να εφαρμοστούν στο επίπεδο μιας επιχειρησιακής μονάδας (στρατηγική ανταγωνισμού), μιας διαφοροποιημένης πολυ-τομιακής επιχείρησης (εταιρική στρατηγική), ενός βιομηχανικού κλάδου της οικονομίας (βιομηχανική στρατηγική), ή της οικονομίας σαν σύνολο (εθνική στρατηγική). Σημαντικά ζητήματα που

* Σε προγενέστερή του μορφή το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στο ετήσιο Συνέδριο του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα, το Νοέμβριο του 1994. Είμαι ευγνώμων στους διοργανωτές για την πρόσκληση και τους ανένδρους για χρήσιμα σχόλια.

ανακύπτουν σε κάθε περίπτωση είναι ο προσδιορισμός των μακροπρόθεσμων στόχων, του στρατηγού (εντολέα- principal), του στρατού (εντολοδόχοι- agents) όπως και της διαδικασίας εκλογής, εφαρμογής και ελέγχου των επιλεγμένων στρατηγικών. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία για τη Βιομηχανική Οργάνωση (ΒΟ), Βιομηχανική Πολιτική (ΒΠ) και Βιομηχανική Στρατηγική (ΒΣ), και τη Στρατηγική Διοίκηση, Στρατηγική Ανταγωνισμού (ΣΑ) και Εταιρική Στρατηγική (ΕΑ), εναρμονίζεται σε μεγάλο βαθμό με τους παραπάνω γενικούς ορισμούς, βλ. Teece (1990) και παρακάτω. Δεν υπάρχει, όμως, σαφής συμφωνία, ή έστω ανάλυση, πάνω στα ζητήματα τόσο των σκοπών, όσο και των εντολών και των εντολοδόχων. Το κέντρο βάρους στο μέρος αυτό είναι η ΒΠ, η ΒΣ, η ΣΑ, οι μεταξύ τους σχέσεις και η σχέση μεταξύ αυτών από τη μία και της Εθνικής Στρατηγικής (ΕΣ) από την άλλη. Η ΕΣ πάντοτε και αναγκαστικά περιλαμβάνει τη ΣΑ, και γεννά εξειδικευμένα ζητήματα Στρατηγικής Διοίκησης, τα οποία δεν μελετώνται σ' αυτό το κείμενο. Ο Porter (1987) παρέχει μια χρήσιμη συζήτηση πάνω σε έννοιες ΕΣ.

Ξεκινάμε με τη ΒΠ. Στην οικονομική βιβλιογραφία, αυτή συνδυάστηκε με τη θεωρία της Βιομηχανικής Οργάνωσης (ΒΟ). Παραδοσιακά, η ΒΟ ασχολήθηκε με τη Δομή, τη Συμπεριφορά και την Απόδοση (ΔΣΑ) των βιομηχανικών κλάδων και ειδικότερα με το βαθμό στον οποίον η δομή (π.χ. συγκέντρωση, εμπόδια εισόδου κ.ά.) επηρεάζει την απόδοση (π.χ. κερδοφορία). Κεντρική αρχή εδώ είναι ότι οι παρεκκλίσεις από ανταγωνιστικές δομές μπορεί να σχετίζονται με "υπερβάλλοντα, υπερ-κανονικά" (μονοπωλιακά) κέρδη, που οδηγούν σε "απώλειες ευημερίας λόγω μονοπωλίου", σε όρους μείωσης του "πλεονάσματος του καταναλωτή". Θεωρητικά μοντέλα ΒΟ, όπως η θεωρία "ορίου τιμής" (limit pricing) και "γενικευμένου ολιγοπωλίου" (generalized oligopoly), βλ. Modigliani (1958) και Cowling and Waterson (1976) αντίστοιχα, επιβεβαίωσαν αυτές τις ανησυχίες. Η ύπαρξη τέτοιων απωλειών επιβεβαιώθηκε επίσης από πολλές εμπειρικές μελέτες. Παρά τις τεράστιες διαφορές στις εκτιμήσεις, (που ποικίλλουν από 0.1% έως 50% του ΑΕγχΠ των ΗΠΑ!) οι περισσότεροι μάλλον παραδέχονται τη μετριοπαθή εκτίμηση του Scherer (1980) για 6% του ΑΕγχΠ των ΗΠΑ.¹

Δεδομένου ότι το μονοπώλιο είναι μια μορφή "αποτυχίας της αγοράς" που οδηγεί στην παραβίαση του πρώτου βασικού θεωρήματος της ευημερίας (ότι μια πλήρως ανταγωνιστική οικονομία μπορεί να κατανειμίει τους πόρους της με τρόπο αποτελεσματικό κατά Pareto), οι άμεσες επιπτώσεις "πολιτικής" είναι ότι πρέπει να ελεγχθούν

1 Να σημειωθεί, πάντως, ότι στην πιο πρόσφατη έκδοση του βιβλίου του, ο ίδιος ο Scherer είναι πιο διατακτικός στο να δώσει ένα ακριβές μέγεθος για την "απώλεια ευημερίας".

Συντομογραφίες

ΕΣ	Εθνική Στρατηγική (National Strategy)
ΕΤΣ	Εταιρική Στρατηγική (Corporate Strategy)
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΒΟ	Βιομηχανική Οργάνωση (Industrial Organisation)
ΒΠ	Βιομηχανική Πολιτική (Industrial Policy)
ΒΣ	Βιομηχανική Στρατηγική (Industrial Strategy)
ΠΕΕ	Πολυ/εθνικές Επιχειρήσεις
ΣΑ	Στρατηγική Ανταγωνισμού (Competitive Strategy)

τα μονοπώλια (και τα μέσα ενδυνάμωσής τους, όπως οι οριζόντιες συγχωνεύσεις). Όμως, παρά τις προσπάθειες μιας μεγάλης μερίδας θεωρητικών της πολιτικής οικονομίας, βλ. π.χ. Grant (1982), οι προτάσεις ΒΠ που βασίζονται στη θεωρία ΒΟ ελάχιστα έχουν προχωρήσει από αυτή τη μάλλον απλή και όχι τόσο χρήσιμη διαπίστωση. Εφαρμοσθείσες βιομηχανικές πολιτικές που προφανώς ξεπήδησαν από αυτή τη θεωρία (αλλά βλέπε παρακάτω), π.χ. της Βρετανίας, των ΗΠΑ και της Συνθήκης της Ρώμης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ήταν μάλλον του τύπου "αφήστε τις δυνάμεις της αγοράς ελεύθερες εκτός εάν εμφανιστούν σημεία μονοπωλιακής κατάχρησης, στην οποία περίπτωση επεμβείτε για να ελέγξετε αυτή την κατάχρηση". Υπήρξαν διαφορετικές γνώμες όσον αφορά το σε ποιον θα πέσει το βάρος της διαπίστωσης (στο κράτος ή την επιχείρηση), βλ. για παράδειγμα Cowling (1982), αλλά λίγα ακούστηκαν όσον αφορά μια θεμελιακή αμφισβήτηση όλης της προοπτικής μέχρι τις αρχές του '80.

Η ΒΠ όπως περιγράφηκε παραπάνω αντιπροσωπεύει τη ΒΣ μόνο με αρνητικό τρόπο: υποθέτει δηλαδή ότι οι επιχειρήσεις έχουν τη δική τους στρατηγική και ο ρόλος του κράτους είναι να υποστηρίξει τις προσπάθειές τους μέχρι του σημείου που αυτές συγκρούονται με τα συμφέροντα των καταναλωτών. Μέχρι αυτό το σημείο οι στόχοι των επιχειρήσεων και του κράτους συμβιώνουν έτσι ώστε οι στρατηγικές των επιχειρήσεων είναι και στρατηγικές του κράτους. Σ' αυτό το πλαίσιο, η ΒΠ απλώς περιγράφει τα όρια των στρατηγικών των επιχειρήσεων ώστε να μην οδηγήσουν σε δομικές αποτυχίες της αγοράς. Παρά τη μάλλον περιορισμένη φύση της, η ΒΠ, όπως περιγράφηκε παραπάνω, είναι πιθανώς μη συμβατή, τόσο με τις εθνικές στρατηγικές όσο και με τη στρατηγική ανταγωνισμού. Και οι δύο περιπτώσεις σχετίζονται με το θέμα του μεγέθους της επιχείρησης.

Ξεκινώ με τη στρατηγική ανταγωνισμού. Ο όρος είναι μάλλον πρόσφατος, και πρωτοπαρουσιάστηκε το 1980 στο βιβλίο του Porter "Competitive Strategy". Η στρατηγική ανταγωνισμού είναι, σύμφωνα με τον Porter, η δημιουργία ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος σε κάθε ένα από τα επιχειρηματικά πεδία στα οποία η επιχείρηση ανταγωνίζεται. Συνεπώς, η ΣΑ αναφέρεται στο επίπεδο της επιχειρησιακής μονάδας. Η Εταιρική Στρατηγική, από την άλλη, αναφέρεται στην επιχείρηση σαν σύνολο. Η συνεισφορά του Porter βασίστηκε πολύ στη θεωρία της ΒΟ. Αντί, όμως, να χρησιμοποιήσει τη θεωρία ΒΟ για να ενημερώσει αυτούς που σχεδιάζουν την πολιτική (το κράτος), έστρεψε το ενδιαφέρον του στις συμβουλές προς τις ίδιες τις επιχειρήσεις.² Το πνεύμα της συνεισφοράς του, όπως το μοντέλο των 5 δυνάμεων για την ανάλυση του κλάδου, υπάρχει ήδη στη θεωρία ΒΟ, αν και ο Porter κατέστησε αυτές τις ιδέες πιο εκμεταλλεύσιμες, πιο κατανοητές στα διοικητικά στελέχη και πιο λεπτομερείς, όπως η ιδέα του των στρατηγικών ομάδων (ομάδες επιχειρήσεων με παρόμοια ανταγωνιστικά "προφίλ" μέσα σε έναν κλάδο), τις "τρεις βασικές στρατηγικές", κ.ά. Ο Porter έχει επίσης επεκτείνει την ανάλυσή του σε εσωτερικά θέματα των επιχειρήσεων (π.χ. οι "αλυσίδες αξίας") και, πιο πρόσφατα, στο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των κρατών. Η ΣΑ του Porter, όμως, δεν εναρμονίζεται απαραίτητα με τη ΒΠ. Η ΣΑ απασχολείται

2. Για τους Rumelt et al (1991), η συνεισφορά του Porter συνίσταται στη μετατόπιση της έμφασης από τον κλάδο στην επιχείρηση. Όμως, η κυριότερη μετατόπιση κατά τη γνώμη μου είναι από τις συμβουλές προς τις κυβερνήσεις στις συμβουλές προς τις επιχειρήσεις: το ενδιαφέρον για τον κλάδο υπάρχει στο μοντέλο των 5 δυνάμεων. Επιπλέον, είναι αυτή η μετατόπιση που εισάγει τις ασυμβατότητες που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

αποκλειστικά με τη δημιουργία ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος για τις επιχειρήσεις, πράγμα που μπορεί, και συχνά ισχύει, να περιλαμβάνει εξαγορές και τη διατήρηση των μονοπωλιακών θέσεων, μέσω, για παράδειγμα, πλεονεκτημάτων κόστους, διαφοροποίησης, (στρατηγικής) εστίασης, εμποδίων εισόδου, κ.ά.³ Στο βαθμό που αυτό ισχύει, ανακύπτει μια πιθανή ασυμβατότητα ανάμεσα στη ΒΠ και στη ΣΑ, όπως η πρώτη ασχολείται ακριβώς με τον έλεγχο της μονοπωλιακής δύναμης. Για να το θέσουμε ωμά, ένας οικονομολόγος που ασχολείται με ΒΟ, δεν μπορεί να ασχολείται με ΒΠ και ΣΑ συγχρόνως, τουλάχιστον όπως περιγράφονται εδώ, και να μην υποφέρει από ένα σύνδρομο Τζέκυλ και Χάυντ, δηλαδή να συμβουλεύει τους πολιτικούς πώς να αντιμετωπίσουν αυτά που οι συμβουλές του προς τις επιχειρήσεις προκάλεσαν!

Υπάρχουν τρόποι να αποφύγουμε αυτή τη σύγχυση, που αμφισβητούν τη σπουδαιότητα και/ή την ίδια την ύπαρξη μονοπωλιακής δύναμης και απωλειών ευημερίας, κάποιοι παλαιότεροι, κάποιοι πιο πρόσφατοι. Μεταξύ των παλαιότερων, είναι σημαντική η άποψη του Williamson περί αντισταθμίσεως μεταξύ οφέλους αποτελεσματικότητας και κόστους ευημερίας μονοπωλίου (Williamsonian trade-off), η διαφορική αποδοτικότητα του Demsetz και ό,τι έχω αλλού ορίσει ως η υπόθεση των διαφορικών καινοτομιών του Schumpeter, βλ. Pitelis (1991). Και οι τρεις αμφισβητούν το επιχείρημα της απώλειας ευημερίας που οφείλεται στην ύπαρξη μονοπωλίου και συνεπώς τις συμβατικές προτάσεις (για τη) ΒΠ. Για το Williamson, τα μονοπώλια μπορεί να έχουν χαμηλότερα κόστη, πράγμα που ίσως αντισταθμίζει πιθανές απώλειες ευημερίας λόγω μεγαλύτερης αποδοτικότητας. Για το Demsetz, το μεγάλο μέγεθος είναι το "βραβείο" για την επιχειρηματικότητα (αποδοτικότητα), έτσι ώστε το μεγάλο μέγεθος είναι το "βραβείο" για την επιχειρηματικότητα η οποία ενδυναμώνει την αποδοτικότητα. Για μια ακόμη φορά, τέτοιες αυξήσεις της αποδοτικότητας θα πρέπει να αντισταθμίζουν τυχόν απώλειες ευημερίας λόγω μονοπωλίου. Για τον Schumpeter είναι οι διαφορές στην καινοτομική δραστηριότητα που οδηγούν σε μεγάλο μέγεθος (σε μια στατική εκδοχή αυτής της υπόθεσης μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι πιο καινοτομικές), και έτσι πάλι οι ωφέλειες από την καινοτομική δραστηριότητα θα πρέπει να αντισταθμίζουν τυχόν απώλειες ευημερίας. Η εμπειρική τεκμηρίωση όλων αυτών των υποθέσεων δεν είναι σαφής, βλ. Pitelis (1991). Εάν όμως δεχθούμε ότι ισχύουν, τότε η προφανής ασυμβατότητα μεταξύ ΒΠ και ΣΑ μειώνεται. Η ΣΑ θα περιλάμβανε προσπάθειες για να γίνουν οι επιχειρήσεις πιο αποδοτικές με την προσδοκία ότι η αύξηση της αποδοτικότητας θα αντισταθμίζει τις όποιες διανεμητικές επιπτώσεις (απώλειες πλεονάσματος καταναλωτή), ενώ σε ακραίες περιπτώσεις η ΒΠ θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σαν όπλο έκτακτης ανάγκης.

Τα παραπάνω συμπεράσματα ενδυναμώνονται εάν επίσης διαλέξουμε να επικεντρωθούμε στην παλιά Αυστριακή (και Schumpeter-ιανή) εστίαση για το δυνητικό ανταγωνισμό. Αυτός μπορεί να οδηγήσει σε ανταγωνιστική συμπεριφορά ακόμη και σε κλάδους με μεγάλες επιχειρήσεις (μονοπωλιακή δύναμη) που δείχνει την ανικανότητα των

3. Αυτό το ίδιο ισχύει και για άλλες προσεγγίσεις όπως για παράδειγμα αυτής του Boston Consulting Group, όπου οι επιχειρήσεις λαμβάνουν τη συμβουλή να επιδιώκουν μερίδιο αγοράς. Στη ΒΟ, πάντως, το μερίδιο αγοράς θεωρήθηκε περισσότερο αντι-ανταγωνιστικό βλ. Rumelt et al (1991)

μεγάλων επιχειρήσεων να καρπωθούν τα πλεονάσματα του καταναλωτή μέσω του (δημιουργημένου λόγω αποδοτικότητας) μεγάλου μεγέθους τους. Όλα αυτά μαζί, ο δυνητικός ανταγωνισμός και τα τρία επιχειρήματα αποδοτικότητας που αναφέρθηκαν παραπάνω, παρέχουν ισχυρή υποστήριξη στο μεγάλο μέγεθος και επανεγκαθιδρύουν τη συμβατότητα μεταξύ ΒΠ και ΣΑ. Το ενδιαφέρον για το δυνητικό ανταγωνισμό έχει ξαναεμφανισθεί πιο πρόσφατα με την υπόθεση του Baumol (1982) περί "διαμφισβητούμενων αγορών", όπου υποστηρίζεται ότι η ελεύθερη είσοδος και η χωρίς κόστος έξοδος μπορούν να επαναφέρουν την ανταγωνιστική κατάσταση, ακόμη και με την ύπαρξη οικονομίων κλίμακας και φάσματος. Δεν θα επαναλάβω τη μεγάλη και συνεχιζόμενη διαμάχη περί διαμφισβητούμενων αγορών και δυνητικού ανταγωνισμού εδώ, παρά θα αναφέρω την τάση για συμφωνία (που περιλαμβάνει τον ίδιο τον Baumol), βλ. Baumol (1990), με την άποψη ότι χρειάζεται κάτι περισσότερο από τον δυνητικό (και πολλές φορές πραγματικό) ανταγωνισμό για να καθιερωθεί ανταγωνιστική συμπεριφορά, και ότι η δυνατότητα ύπαρξης διαμφισβητούμενων αγορών πρέπει να ιδωθεί σαν μια ακραία περίπτωση, βλ. Dixit (1982) και Dasgupta (1986) μεταξύ άλλων.

Ο άλλος, πιο πρόσφατος τρόπος να επαναφέρουμε τη συμβατότητα μεταξύ ΒΠ και ΣΑ είναι μέσω της θεωρίας του κόστους συναλλαγών. Σύμφωνα με αυτή, η ύπαρξη και οι στρατηγικές των επιχειρήσεων μπορούν να ερμηνευθούν σαν προσπάθειες αντιπετώπισης φυσικών αποτυχιών της αγοράς, οι οποίες οφείλονται στα κόστη συναλλαγών (π.χ. κόστη απόκτησης πληροφορήσης, διαπραγματεύσεων και σύναψης συμβολαίων, όπως και κόστη επιτήρησης και ενδυνάμωσης τέτοικων συμβολαίων). Υπερβολικά κόστη συναλλαγών αγοράς εμφανίζονται λόγω της ύπαρξης περιορισμένου ορθολογισμού, καιροσκοπισμού και εξειδίκευσης στοιχείων ενεργητικού (asset specificity), ενώ όλα αυτά σε μεγάλο βαθμό αποφεύγονται μέσω των ιεραρχιών, π.χ. επιχειρήσεων. Η κάθετη ολοκλήρωση, η εσωτερική οργάνωση (η επιχείρηση μορφής Μ), οι όμιλοι επιχειρήσεων και οι πολυεθνικές μπορούν να ερμηνευθούν με τη βοήθεια παραλλαγών της υπόθεσης κόστους συναλλαγών, και έτσι συνεπάγεται ότι το μεγάλο μέγεθος μπορεί να είναι η αποδοτικότερη λύση στη φυσική αποτυχία της αγοράς, όχι η πηγή της αποτυχίας της αγοράς. Ο Coase (1937) έκανε την αρχική διατύπωση ενώ ο Williamson (1975) έκανε τη σημαντικότερη πιο πρόσφατη συνεισφορά. Εάν δεχθούμε τους ισχυρισμούς της προοπτικής του κόστους συναλλαγών, τότε και πάλι το μεγάλο μέγεθος μπορεί να ιδωθεί σαν μέσο βελτίωσης της αποδοτικότητας, και έτσι μπορεί να δοθεί σαν συμβουλή στις επιχειρήσεις η επιδίωξη πολιτικών δημιουργίας ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μέσω μειώσεων του κόστους που προκύπτει από συναλλαγές της αγοράς (π.χ. ολοκλήρωση προς τα εμπρός - φτιάξε μόνος σου τις εισροές σου - εάν ο προμηθευτής σου συμπεριφέρεται καιροσκοπικά και υπάρχει εξειδίκευση στοιχείων ενεργητικού). Επακόλουθα, η θεωρία του κόστους συναλλαγών εν μέρει λύνει το σύνδρομο Τζέκυλ και Χάιντ του οικονομολόγου που ασχολείται με ΒΟ. Το πρόβλημα, για άλλη μια φορά, προκύπτει από τις εννοιολογικές και εμπειρικές δυσκολίες της προοπτικής του κόστους συναλλαγών, περιλαμβανομένων των προβλημάτων ορισμού και εμπειρικής διερεύνησης, βλ. Pitelis (1993) για λεπτομερείς κριτικές εκτιμήσεις.

Για να ανακεφαλαιώσουμε, υπάρχει ασυμβατότητα μεταξύ νεοκλασικής προσέγγισης της ΒΠ (απώλεια ευημερίας) και ΣΑ που βασίζεται στη θεωρία Βιομηχανικής Οργάνωσης.

Εναλλακτικές προοπτικές περί βελτίωσης της αποδοτικότητας εν μέρει λύνουν το πρόβλημα της ασυμβατότητας. Υπάρχουν, όμως, προβλήματα εννοιολογικά και εμπειρικής τεκμηρίωσης. Σημαντικό, μεταξύ αυτών, είναι το ότι η αποδοτικότητα και η δύναμη επί της αγοράς μπορεί να μην είναι διαχωρίσιμες, με την έννοια ότι η πρώτη οδηγεί στη δεύτερη. Αυτό το επιχείρημα παρουσιάστηκε από το Malcolmson (1983) για την περίπτωση της μείωσης του κόστους συναλλαγών ως μέσου για την απόκτηση δύναμης επί της αγοράς. Μπορεί να εφαρμοσθεί με τον ίδιο τρόπο, όμως, και στις υποθέσεις διαφορικής αποδοτικότητας και εφαρμοσθεί με τον ίδιο τρόπο, όμως, και στις υποθέσεις διαφορικής αποδοτικότητας και καινοτομικότητας. Σ' αυτή την περίπτωση, το πρόβλημα της ασυμβατότητας θα προκύψει ξανά, ελλείψει, τουλάχιστον, (των προϋποθέσεων ύπαρξης) διαμφισβητούμενων αγορών. Ακόμη και αν αυτές υπάρχουν, τα επιχειρήματα που βασίζονται στην αποδοτικότητα δεν είναι ο μοναδικός τρόπος για να λύσουμε το πρόβλημα της ασυμβατότητας. Υπάρχει μια εναλλακτική προσέγγιση, που βασίζεται στο μικρό παρά στο μεγάλο μέγεθος. Απόκτησε ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια, με τη μορφή ενός αναδυόμενου προβληματισμού σχετικά με το "δεύτερο βιομηχανικό σχίσμα", το "νέο ανταγωνισμό", τις "βιομηχανικές περιφέρειες", την "ευέλικτη εξειδίκευση" κ.ά. Ο Best (1990) παρέχει μια εξαιρετική κριτική επισκόπηση, ΣΑ, ειδικά σχεδιασμένη να υποστηρίξει το μικρό μέγεθος, δηλ. την αποφυγή του γιγαντισμού, βλ. παρακάτω.

Το ενδιαφέρον για τις υποτιθέμενες ωφέλειες του μικρού μεγέθους (ή αντίστοιχα τα προβλήματα του γιγαντισμού) δεν είναι καινούριο, αλλά πρόσφατα έγινε εξαιρετικά επίκαιρο. Μεταξύ των κλασικών θεωρητικών ΒΟ εμφανίζεται η γνώμη ότι οι υποτιθέμενες ωφέλειες του μεγάλου μεγέθους έχουν υπερτονιστεί και, αντίστοιχα, το ενδιαφέρον που έχει δειχθεί για το μεγάλο μέγεθος (γιγαντισμό), τους εθνικούς πρωταθλητές κλπ από μέρους των κυβερνήσεων των κρατών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) οδήγησε σε "νυσταγμένους γίγαντες". Εκτός του ότι οι οικονομίες κλίμακας δεν είναι πανταχού παρούσες, όπως πιστευόταν, οι μεγάλες επιχειρήσεις συνοδεύονται από προβλήματα κακών βιομηχανικών σχέσεων, απουσιών από την εργασία κλπ. Οι Geroski and Jacquemin (1989) είναι αντιπροσωπευτικοί αυτής της άποψης. Λιγότερο συμβατική είναι η βιβλιογραφία σχετικά με το "νέο βιομηχανικό ανταγωνισμό". Αυτός δίνει έμφαση στα πλεονεκτήματα της ευελιξίας, καινοτομικότητας και των βελτιωμένων εργασιακών σχέσεων που σχετίζονται με δίκτυα μικρών συνεργαζόμενων προσανατολισμένων προς τον καταναλωτή επιχειρήσεων που κατάφεραν να ξεπεράσουν την ύφεση σε έναν αριθμό "βιομηχανικών περιφερειών" (industrial districts) σε κάποιες περιοχές της Ευρώπης και της Αμερικής.

Η επιτυχία τέτοιων "βιομηχανικών περιφερειών" και οι σχετικά νέες προσεγγίσεις της διοίκησης και της επιχειρηματικότητας χαιρέτισθη από πολλούς ως η αρχή μιας νέας, "μετά-Ford-ικής" εποχής ευέλικτης εξειδίκευσης και ενός πιο δημοκρατικού τρόπου διοίκησης επιχειρήσεων, η οποία καταφέρνει να χρησιμοποιήσει καλύτερα τη "διάχυτη γνώση" των εργαζομένων, προμηθευτών κλπ, μέσα σε ένα γενικό πλαίσιο που μεκώνει τα κόστη συναλλαγών μέσω εμπιστοσύνης μάλλον παρά ιεραρχίας, βλ. τη συνεισφορά των Pyke et al (1990). Δεν είναι ακόμη σαφές το πόσο αντιπροσωπευτικές της πραγματικότητας είναι τέτοιες δηλώσεις. Κατ' αρχήν, μερικές από αυτές τις προσεγγίσεις έχουν χρησιμοποιηθεί ή ακόμη πρωτοπαρουσιασθεί από μεγάλες (ιαπωνικές) επιχειρήσεις. Είναι επιπλέον υπό

ερώτηση το αν οι εργαζόμενοι σε μικρές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν γενικά καλύτερα συνθήκες εργασίας. Τέλος, η χρήση κάποιων "ευέλικτων" συμφωνιών από μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις (ΠΕΕ), όπως οι υπεργολαβίες, μπορεί δύσκολα να χαιρετισθεί ως πιο δημοκρατική ή ακόμη καινοτομική, εκτός του ότι αντιπροσωπεύει έναν πιο καινοτομικό τρόπο για τις ΠΕΕ για την απόκτηση κερδών, δεδομένης της κρίσιμης εξάρτησης των μικρών επιχειρήσεων από αυτές. (Για κάποιους, όπως π.χ. Cowling and Sugden 1987, τέτοιοι υπεργολαβοί εξαρτώνται πλήρως από τις ΠΕΕ, συνεπώς αποτελούν μέρος και πακέτο τους.)

Εάν μου επιτραπεί μια υπόθεση, εάν οι αγορές αφεθούν να λειτουργήσουν ελεύθερα θεωρώ απίθανο ότι ο "νέος ανταγωνισμός" μπορεί να σημαίνει μια ποιοτική μεταβολή στη φύση της βιομηχανικής οργάνωσης όπως την ξέρουμε, δηλαδή μια μεγάλη πρόκληση στη δύναμη των μεγάλων ΠΕΕ. Θεωρώ πιθανότερο, σ'αυτή την περίπτωση ότι οι μικρές επιχειρήσεις θα έχουν την τάση να γίνουν "εντολοδόχοι" των ΠΕΕ, όπως ο Hymer (1976) είχε προβλέψει, και την απέδωσε στην ανάγκη από τις ΠΕΕ να "ξεφορτωθούν" την παραγωγή αυτή καθ'αυτή και τα προβλήματά της και να επικεντρωθούν στον έλεγχο του software (marketing, εταιρικό όνομα, διανομή κλπ). Όλα αυτά δεν σημαίνουν ότι οι μικρές επιχειρήσεις δεν είναι σημαντικές ή ότι οι αγορές θα πρέπει να αφεθούν να λειτουργούν ελεύθερα. Αντιθέτως, η ανάπτυξη των μικρών επιχειρήσεων αντιπροσωπεύει μια δυναμική πρόκληση (πηγή ανταγωνισμού) στις ΠΕΕ, είναι μια ζωντανή απόδειξη του ισχυρισμού ότι εναλλακτικοί τρόποι οικονομικής ανάπτυξης άλλοι από το γιγαντισμό είναι εφικτοί και επίσης είναι ωφέλιμη *per-se* διότι οποιοσδήποτε πλουραλισμός στις μορφές βιομηχανικής οργάνωσης θα πρέπει να είναι ευπρόσδεκτος, αν όχι για τίποτε άλλο, για το ότι μας παρέχει πληροφόρηση. Θα πρέπει όμως να δοθεί μέριμνα ώστε οι μικρές επιχειρήσεις να μην καταλήξουν εντολοδόχοι των ΠΕΕ, και γ'αυτό απαιτείται η συνεργασία και η υποστήριξη του κράτους και/ ή των τοπικών αρχών για την παροχή, για παράδειγμα, της υποδομής και/ ή του νομικού πλαισίου που διευκολύνει τη μείωση του κόστους των συναλλαγών.

Επακόλουθα, τα επιχειρήματα περί της αποδοτικότητας του μεγάλου μεγέθους τονίζουν τις ελεύθερες δυνάμεις της αγοράς, και έτσι η ΒΠ δέχεται το μεγάλο μέγεθος και συνεπώς μπορεί να συνυπάρχει με στρατηγικές ανταγωνισμού σχεδιασμένες για την απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Από την άλλη, η συμβατική προοπτική των απωλειών ευημερίας λόγω μονοπωλίου τονίζουν την ανάγκη της παρέμβασης του κράτους και έτσι μία ΒΠ, σχεδιασμένη να ανακόψει τη μονοπωλιακή δύναμη, δεν μπορεί να συνυπάρχει με Στρατηγικές Ανταγωνισμού που επιδιώκουν την απόκτηση μονοπωλιακής δύναμης. Τέλος, η προσέγγιση των δικτύων μικρών επιχειρήσεων, επίσης δείχνει την ανάγκη συγκεκριμένου τύπου κρατικής παρέμβασης, τέτοιας που να υποστηρίζει τις μικρές επιχειρήσεις, και είναι συνεπής με την ΣΑ των επιχειρήσεων αυτού του τύπου, δηλαδή στρατηγικές που επιδιώκουν πλεονεκτήματα με τρόπους άλλους εκτός από το γιγαντισμό. Το πρόβλημα με όλες τις προσεγγίσεις είναι ότι δεν έχουν μια σαφή ανάλυση των υπολανθανόντων υποδειγμάτων τους εθνικής στρατηγικής, μέρος της οποίας είναι (ή θα έπρεπε να είναι) τουλάχιστον η ΒΠ και η ΒΣ. Αυτή η ανάλυση είναι αναγκαία προϋπόθεση για την εκτίμηση της συνέπειας μεταξύ ΒΠ, ΒΣ, ΣΑ και εθνικών στρατηγικών σε κάθε προσέγγιση, και για την επιλογή μεταξύ των εναλλακτικών προσεγγίσεων. Προϋποθέτει,

πάντως, μια ανάλυση της θεωρίας του κράτους (ύπαρξη, σκοποί, εξέλιξη, περιορισμοί) και της σχέσης του με τον ιδιωτικό τομέα (επιχειρήσεις, περιλαμβανομένων των ΠΕΕ, αγορές, καταναλωτές).

III. Η Θεωρία του Κράτους και Έννοιες Εθνικής Στρατηγικής

Η Βιομηχανική Στρατηγική είναι μέρος και πακέτο της γενικότερης εθνικής στρατηγικής για την οικονομική ανάπτυξη ενός εθνικού κράτους ή μιας διεθνούς οργάνωσης όπως η ΕΕ. Στη βιβλιογραφία της Βιομηχανικής Οργάνωσης και της Στρατηγικής Ανταγωνισμού το θέμα της εθνικής στρατηγικής σχεδόν δεν συζητάται. Η σιωπηρή παραδοχή είναι ότι μια εθνική στρατηγική για την οικονομική ανάπτυξη έχει σαν στόχο την αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης (π.χ. κατά κεφαλή ΑΕΠ) και ότι οι προτεινόμενες ΒΠ, ΒΣ και ΣΑ (που ευνοούν το μεγάλο μέγεθος, ανακόπτουν τη μονοπωλιακή δύναμη ή ευνοούν τα δίκτυα μικρών επιχειρήσεων) είναι κατά ένα τρόπο συμβατές με τις εθνικές στρατηγικές. Αυτό, όμως, γεννά το ερώτημα για το τί είναι η εθνική στρατηγική και, πιο σημαντικό, δεν απαντά στο τί, και με ποιά κριτήρια, θα έπρεπε να είναι οι εθνικές στρατηγικές, και στο πώς τέτοιες στρατηγικές είναι συνεπείς με τις ΒΠ, ΒΣ και ΣΑ. Για να συζητήσουμε σοβαρά τα παραπάνω ζητήματα χρειαζόμαστε μια θεωρία της ανάπτυξης, εξέλιξης, λειτουργιών και περιορισμών του κράτους στις οικονομίες της αγοράς. Αυτή μπορεί να μας δώσει απαντήσεις για την ανάγκη και εφικτότητα της Εθνικής Στρατηγικής, κάτω από συγκεκριμένα κριτήρια, και τη συμβατότητά της με τις ΒΠ, ΒΣ και ΣΑ.

Υπάρχουν τρεις βασικές απόψεις για τη θεωρία του κράτους, η συμβατική (νεοκλασική), αυτή της "Νέας Δεξιάς" και η Μαρξιστική. Σύμφωνα με την πρώτη, τα κράτη υπάρχουν στις οικονομίες της αγοράς με σκοπό να λύσουν προβλήματα "αποτυχίας της αγοράς", αξιοσημείωτες περιπτώσεις των οποίων είναι τα "δημόσια αγαθά", οι "εξωτερικές οικονομίες" και τα μονοπώλια, βλ. για παράδειγμα Stiglitz (1986). Αυτή είναι η κύρια προσέγγιση της δημόσιας οικονομικής/οικονομικής της ευημερίας η οποία πιο πρόσφατα γενικεύθηκε σε όρους κόστους συναλλαγών αγοράς, βλ. Coase (1960), Arrow (1970). Σύμφωνα με την προοπτική αυτή, το κράτος στις οικονομίες της αγοράς υπάρχει για να μειώνει τα συχνά υπερβολικά κόστη συναλλαγών (παρόμοια με την περίπτωση της επιχείρησης, στη συνεισφορά του Coase, 1937) και οι σκοποί και οι λειτουργίες του είναι σχεδιασμένες ακριβώς γι'αυτό. Πιθανοί περιορισμοί εδώ (που δεν συζητούνται στη βιβλιογραφία) προκύπτουν από τα κόστη συναλλαγών που οφείλονται στην παρέμβαση του κράτους (τα αποκαλώ "κόστη διακυβέρνησης"), που απορρέουν, για παράδειγμα, από περιορισμένη ορθολογικότητα, καιροσκοπισμό και επενδύσεις σε στοιχεία ενεργητικού με συγκεκριμένη χρήση (βλ. Williamson, 1986) των λειτουργιών του κράτους, και των οικονομικών μονάδων (πχ ιδιωτικός τομέας, άλλα κράτη, διεθνείς οργανισμοί) με τους οποίους οι τελευταίοι συναλλάσσονται. Αυτό εξηγεί τα όρια του κράτους (δηλ. γιατί όχι κεντρικός σχεδιασμός) και συνεπώς την ιδέα ότι η βέλτιστη κατανομή των πόρων θα εξαρτάται από το βέλτιστο (οργανωσιακό) μείγμα μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, σε όρους μείωσης κόστους συναλλαγών.

Η πιθανότητα αρνητικών συνεπειών της παρέμβασης του κράτους λόγω καιροσκοπικής συμπεριφοράς (ή πιο ήπια μεγιστοποίησης της ωφέλειας) των κρατικών λειτουργών (γραφειοκράτες, πολιτικοί) εξετάζεται διεξοδικά από τη "νέα δεξιά", δηλαδή τις προοπτικές της "δημόσιας επιλογής" και αυτής της σχολής του Σικάγο. Εδώ υπάρχουν πολλές *εσωτερικές* οικονομίες και τα κόστη προκύπτουν από την επιθυμία των κρατικών λειτουργών να μεγιστοποιήσουν την ωφέλειά τους (status, εύρος δικαιοδοσίας κλπ), βλ. Friedman (1962), Stigler (1988), Wolf (1979), Mueller (1989). Αν και το κράτος μπορεί να αναδυθεί αυτόματα σε μια προσπάθεια των ατόμων να κυριαρχήσουν στην αναρχία της αγοράς (Hobbesian state of nature), τα κράτη μπορούν να "αιχμαλωτισθούν" από οργανωμένες ομάδες συμφερόντων και (έτσι) να αποτραπεί η αποδοτική κατανομή των πόρων. Εάν συμβαίνει αυτό, οι αγορές θα πρέπει να αφεθούν να λειτουργήσουν ελεύθερα, ενώ το κράτος θα πρέπει να περιοριστεί στην παροχή σταθερών "κανόνων του παιχνιδιού", δηλαδή ξεκάθαρη περιγραφή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Η μεγιστοποίηση της ωφέλειας των κρατικών λειτουργών και τα αιτήματα δυνατών οργανωμένων ομάδων παραγωγών και εργατικών ενώσεων που έχουν αιχμαλωτίσει το κράτος, βοηθούν να εξηγηθεί, στα πλαίσια αυτού του σεναρίου, η τρομακτική του ανάπτυξη σε όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ, βλ. Mueller (1989).

Οι προοπτική της "νέας δεξιάς" και αυτή του κόστους συναλλαγών για το κράτος συνδυάστηκαν στην προσπάθεια του Douglas North (1981) να δώσει μια "νεοκλασική θεωρία του κράτους". Εδώ, ένας "κυβερνήτης" που μεγιστοποιεί τον πλούτο ή την ωφέλειά του εμπορεύεται ένα σύνολο υπηρεσιών (πχ προστασία, δικαιοσύνη) για έσοδα, ενεργώντας σαν ένα μονοπώλιο με πολιτική διάκριση τιμών, δηλαδή επινοώντας δικαιώματα ιδιοκτησίας για τον καθένα έτσι ώστε να μεγιστοποιήσει το έσοδο του κράτους, κάτω από τον περιορισμό της πιθανής εισόδου άλλων κυβερνητών (άλλων κρατών ή πολιτικών παρατάξεων). Ο σκοπός είναι να μεγιστοποιηθούν οι πρόσοδοι και, σύμφωνα με αυτό, να μειωθούν τα κόστη συναλλαγών έτσι ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή παραγωγή και συνεπώς και τα φορολογικά έσοδα του κυβερνήτη. Ο υπάρχων ανταγωνισμός από τους αντιπάλους και τα κόστη συναλλαγών στις δραστηριότητες του κράτους τυπικά τείνουν να παράγουν μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας. Ο ανταγωνισμός στο βαθμό που ευνοεί τα ισχυρά μέρη, και τα κόστη συναλλαγών στη μέτρηση, επιτήρηση και συλλογή των φόρων παρέχουν κίνητρα στα κράτη να ευνοούν τα μονοπώλια. Η ύπαρξη των δύο περιορισμών δημιουργεί διαμάχη μεταξύ μιας δομής δικαιωμάτων ιδιοκτησίας που παράγει οικονομική ανάπτυξη και αυτής που μεγιστοποιεί τις προσόδους του κυβερνήτη και έτσι είναι υπαίτια για ένα ευρύ φάσμα μη αποδοτικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Ο North θεωρεί αυτή την ιδέα σαν τη νεοκλασική παραλλαγή της Μαρξικής έννοιας της αντίφασης στον τρόπο παραγωγής, στην οποία η δομή της ιδιοκτησίας δεν είναι συμβατή με δυνητικές ωφέλειες από υπάρχουσες τεχνολογικές ευκαιρίες.

Η ομοιότητα ανάμεσα στη "νέα δεξιά" και στην άποψη του North για το κράτος από τη μία και αυτή της μαρξικής σχολής από την άλλη, δεν τελειώνουν εδώ. Ο ίδιος ο Μαρξ, όπως και οι συνεχιστές του, ήταν από τους πρώτους που συνέλαβαν μια θεωρία "αιχμαλωσίας", την οποία μάλιστα θεωρούσε μέρος και πακέτο του καπιταλισμού, λόγω των ισχυουσών ανισοτήτων στην παραγωγή (καπιταλιστές, εργάτες). Αυτή η εγγενής ανισότητα σήμαινε

για το Μαρξ μια "προκατάληψη" του κράτους προς ευνοϊκή μεταχείριση των καπιταλιστών. Αυτή η άποψη μελετήθηκε εκτενέστερα από τους ύστερους μαρξιστές, που τόνισαν "εργαλειακούς" (instrumental) λόγους (δεσμούς του προσωπικού του κράτους με το κεφάλαιο), βλ. Miliband (1969) και/ ή δομικούς λόγους (έλεγχο του κεφαλαίου επί των επενδύσεων), βλ. Roulantzas (1969) για αυτή την καπιταλιστική "αιχμαλωσία" του κράτους. Οι μαρξιστές έχουν επιπλέον εξηγήσει την αυτόνομη μορφή του καπιταλιστικού κράτους σε όρους ελέγχου της εργασίας άμεσα από το κεφάλαιο στην παραγωγική διαδικασία (και έτσι απουσία της ανάγκης για το κράτος να αναλαμβάνει άμεσο έλεγχο της εργασίας) και την ανάγκη του κράτους να υποστηρίξει την παραγωγή (παροχή υποδομής, κλπ) σαν αποτέλεσμα της αναρχίας της αγοράς (της ύπαρξης πολλών κεφαλαίων), βλ. Holloway and Picciotto (1978). Για τη μαρξική σχολή, η ανάπτυξη του κράτους και οι "δημοσιονομικές κρίσεις" μπορούν να εξηγηθούν σε όρους "νόμων της κίνησης" του καπιταλισμού, δηλαδή συγκέντρωσης και συγκεντρωποίησης του κεφαλαίου, τα πτωτικά ποσοστά κέρδους και συνεπώς την ταξική πάλη επί των κρατικών δαπανών, βλ. για παράδειγμα O'Connor (1973).

Οι θεωρίες του Μαρξ και του North τείνουν να υποτιμούν τη δύναμη των καταναλωτών ως εκλογέων και ως πηγή φορολογικών εσόδων. Οι εκλογικές ήττες και η μείωση των προσόδων του κράτους θέτουν επιπλέον περιορισμούς στη συμπεριφορά των κρατικών λειτουργών, ακόμη και όταν αυτοί προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τη δική τους χρησιμότητα ή αυτή του κεφαλαίου. Από την άλλη, η πιθανότητα "αιχμαλωσίας" είναι ένα κοινό σημείο μεταξύ της "νέας δεξιάς" και των θεωριών των Marx και North. Δεν απουσιάζει πλήρως ούτε από τη συμβατική νεοκλασική παράδοση, ειδικά εάν σκεφτούμε τη σχέση ανάμεσα στα κράτη και στις πολυεθνικές. Πολύ γνωστές, για παράδειγμα, είναι οι απόψεις των Vernon (1971) και Kindleberger (1969) για τους περιορισμούς της αυτονομίας του κράτους λόγω της ευχέρειας μεταγκατάστασης των ΠΕΕ. Επίσης, η Μαρξική ***έμφαση στην ανάγκη μείωσης του κόστους παραγωγής (η οποία υπάρχει ήδη στη συμβατική νεοκλασική θεωρία για τα δημόσια αγαθά, βλ. Adam Smith, 1776) αντισταθμίζει την αποκλειστική ενσασχόληση των θεωρητικών του κόστους συναλλαγών με την πλευρά της ανταλλαγής.

Η παραπάνω σύνοψη των εναλλακτικών προοπτικών περί κράτους, επιτρέπει μια γενίκευση της θεωρίας του North. Σύμφωνα με αυτή, το κράτος υπάρχει λόγω υπερβολικού κόστους συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα, και έχει σαν στόχο τη μείωση κόστους, έτσι ώστε να αυξηθεί η παραγωγή και συνεπώς το έσοδο των κρατικών λειτουργών. Η αυξημένη παραγωγή βοηθά επίσης στη νομιμοποίηση οποιωνδήποτε εισοδηματικών ανισοτήτων (εγγενών στον καπιταλισμό για τους Μαρξιστές και, πάντως, ευρέως παρατηρούμενων εμπειρικά). Ένας περιορισμός στην προσπάθεια του κράτους να επιτύχει τους σκοπούς του προκύπτει από την πιθανότητα αιχμαλωσίας (εγγενούς για τους Μαρξιστές, προκύπτουσας εκ των υστέρων για τη "νέα δεξιά") η οποία σαν αποτέλεσμα δημιουργεί μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα οποία παρεμποδίζουν την αύξηση της παραγωγής. Τα κόστη συναλλαγών στη μέτρηση, επιτήρηση και επιβολή των φόρων επίσης οδηγούν σε μείωση της αποδοτικότητας σε όρους ευνοϊκής μεταχείρισης των μονοπωλίων από το κράτος. Επιπλέον, τα ίδια τα κόστη της διακυβέρνησης θέτουν ένα όριο στην

ικανότητα του κράτους να αντικαταστήσει αποδοτικά τον ιδιωτικό τομέα, πράγμα που οδηγεί στην ανάγκη για μια ποικιλία θεσμικών μορφών.⁴

Επακόλουθα, ο στόχος του κράτους (θα έπρεπε να) είναι η μείωση του κόστους συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα, αποφεύγοντας, συγχρόνως, τους περιορισμούς που εμποδίζουν την επίτευξη αυτού του στόχου, δηλαδή το πρόβλημα της "αιχμαλωσίας" από δυνατά μέρη/ομάδες. Αυτό δείχνει την ανάγκη ύπαρξης ανταγωνιστικών συνθηκών στις αγορές προϊόντων (και εργασίας). Ο ανταγωνισμός θα έτεινε να ελαττώσει (αλλά όχι να εξαλείψει, εάν αυτοί είναι εγγενείς στην παραγωγή, πράγμα που σημαίνει ότι η πλήρης πραγματοποίηση της μέγιστης δυνατής απόδοσης μπορεί να μην είναι εφικτή στον καπιταλισμό) τη δύναμη τέτοιων μερών/ομάδων. Θα έτεινε, επιπλέον, να μειώσει τα προβλήματα με τα κόστη διακυβέρνησης που σχετίζονται, για παράδειγμα, με δυνατούς καιροσκόπους προμηθευτές από τον ιδιωτικό τομέα των (απαιτούμενων κρατικών υπηρεσιών). Οι ανταγωνιστικές συνθήκες, πάντως, δεν θα έπρεπε να περιορίζονται μόνο στον ιδιωτικό τομέα, αλλά να επεκτείνονται και στην "αγορά του ελέγχου διακυβέρνησης", δηλαδή θα έπρεπε και οι ίδιες οι πολιτικές θέσεις να είναι διαμφισθητούμενες. Αυτό θα μπορούσε να είναι μια χρήσιμη πηγή πληροφόρησης για πιθανές διαφορές στην αποδοτικότητα της διακυβέρνησης και θα έτεινε να μειώσει τα κόστη διακυβέρνησης.

Η μείωση του κόστους συναλλαγής και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα από το κράτος έχει σαν στόχο την παροχή των συνθηκών για την αποδοτική παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών από τον ιδιωτικό τομέα, δηλαδή να αυξήσει την προσφορά παραγομένων προϊόντων και να διευκολύνει την πραγματοποίηση αυτής της παραγωγής (την αγορά της από τους καταναλωτές, εγχώριους ή αλλοδαπούς). Αυτό εισάγει την έννοια της Εθνικής Στρατηγικής (ΕΣ) για την ανάπτυξη, ως του συνόλου των κρατικών πολιτικών που έχουν στόχο τη μείωση του κόστους συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα έτσι ώστε να αυξηθεί η πραγματοποιούμενη (πωλούμενη) παραγωγή με τη μορφή εισοδήματος. Η εσωτερικοποίηση των δραστηριοτήτων του ιδιωτικού τομέα από το κράτος θα έπρεπε να επιδιώκεται μέχρι του σημείου στο οποίο μια επιπλέον συναλλακτική ή παραγωγική δραστηριότητα θα μπορούσε να παραχθεί με το ίδιο κόστος στον ιδιωτικό τομέα. Αυτό ενισχύει την αντίληψη περί πλουραλισμού θεσμικών μορφών, δηλαδή την συμπληρωματικότητα δημόσιου και ιδιωτικού τομέα ως προς την αποδοτική παραγωγή και κατανομή των πόρων.

Η παραπάνω έννοια της Εθνικής Στρατηγικής θεωρεί δεδομένη την πλευρά του "εσοδου" (revenue), δηλαδή τη θεωρεί ως αποκλειστικότητα του ιδιωτικού τομέα. Όμως, μια κυβέρνηση μπορεί να επηρεάσει, εκτός από τα κόστη συναλλαγών και παραγωγής, και την πλευρά των εσοδών, εάν συνειδητά κατευθύνει τις δραστηριότητές της για τη μείωση του κόστους συναλλαγών και παραγωγής σε συγκεκριμένους τομείς με αναμενόμενες υψηλές αποδόσεις. Ενώ μια τέτοια συμπεριφορά ενδιαφέρει λίγο στην περίπτωση κλειστών οικονομιών, αποκτά μεγάλο ενδιαφέρον/σημαντικότητα σε ανοικτές οικονομίες με εμπόριο.

4. Η ανάλυση εδώ είναι περιορισμένη κατά το ότι δεν επιχειρεί να εξηγήσει τον ίδιο το λόγο για ανταλλαγή, την αγορά, την παραγωγή για ανταλλαγή και την επιχείρηση (των ΠΕΕ περιλαμβανομένων) και το κράτος. Μια τέτοια γενικότερη ανάλυση, με μια επιπλέον ιστορική-εξελικτική διάσταση, υπάρχει στο Pitelis (1991). Η ουχίτησή μας εδώ είναι συνεπής με την ανάλυση εκείνη, αλλά όχι τόσο περιεκτική.

Σε έναν τέτοιο κόσμο η ανάπτυξη μπορεί να επιτευχθεί μέσω εγχώριας και ξένης ζήτησης, ενώ τα εισοδήματα-πρόσοδοι θα επηρεασθούν θετικά μέσω τόσο μειώσεων στα κόστη συναλλαγών και παραγωγής όσο και αυξήσεων στα έσοδα μέσα από την έμφαση σε τομείς υψηλής απόδοσης. Συνακόλουθα, σε ανοικτές οικονομίες η Εθνική Στρατηγική θα πρέπει να σχεδιάζεται έτσι ώστε να μειώνει τα συνολικά κόστη συναλλαγών και παραγωγής για την οικονομία, αλλά επίσης και να επηρεάζει την πλευρά των εσόδων, έτσι ώστε να αυξάνει το εισόδημα που καταλήγει στη χώρα και συνεπώς τους φόρους προς το κράτος.

IV. ΠΕΕ, "Βιομηχανικές Ζώνες" και η συμβατότητά τους και η εκλογή ανάμεσα σε μοντέλα βιομηχανικών, εθνικών και ανταγωνιστικών στρατηγικών

Παρά τη φαινομενική υποστήριξή τους προς τις πολύ γνωστές προτάσεις πολιτικής της ΒΟ, δηλαδή την κατάχρηση της μονοπωλιακής δύναμης, στην πράξη οι βιομηχανικές στρατηγικές στις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και την ΕΕ από παλιά ανέχονται το μεγάλο μέγεθος και ακόμη το ενθαρρύνουν, βλ. Geroski and Jacquemin (1989) για την ΕΚ. Αυτή η προφανής ασυνέπεια μεταξύ θεωρίας και πρακτικής μπορεί να εξηγηθεί σε όρους ενδιαφέροντος των εθνικών κυβερνήσεων και της ΕΕ για ανάπτυξη μέσω διεθνούς ανταγωνιστικότητας. Συγκεκριμένα, μετά την "κλήση στα όπλα" του Servan Schreiber (1988), δηλαδή τη δήλωση ότι η Ευρώπη είχε καταλήξει να είναι τεχνολογικά εξαρτημένη από τις επιχειρήσεις των ΗΠΑ, οι διαμορφωτές πολιτικής της ΕΕ έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στην ανάπτυξη μέσω αυξημένης ανταγωνιστικότητας, που αποκτάται μέσω γιγαντισμού. Όπως και οι ΠΕΕ των ΗΠΑ, οι γιγάντιες Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις θα μπορούσαν να εκμεταλλευθούν οικονομίες κλίμακας και άλλα μονοπωλιακά πλεονεκτήματα και έτσι να βελτιώσουν τα εξωτερικά πλεονάσματα της Ευρώπης και να ενδυναμώσουν την ανάπτυξη. Τέτοια πλεονεκτήματα θεωρήθηκε (συχνά κατά απόλυτο τρόπο) ότι ήταν αρκετά σημαντικά ώστε να αντισταθμίζουν οποιεσδήποτε απώλειες πλεονάσματος καταναλωτή που σχετίζονται με το γιγαντισμό.

Η βιομηχανική πολιτική της Ιαπωνίας δεν ήταν διαφορετική από την άποψη του ενδιαφέροντός της για τις μεγάλες επιχειρήσεις. Αντίθετα, όμως, με δυτικές πεποιθήσεις για τη δυνατότητα των ελεύθερων δυνάμεων της αγοράς να εντοπίσουν την καλύτερη πηγή διεθνούς ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, οι διαμορφωτές πολιτικής της Ιαπωνίας προσπάθησαν σαφώς να υποβοηθήσουν προς την κατεύθυνση την οποία έπαιρναν οι επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα μέσω προσδιορισμού τομέων υψηλής απόδοσης και παροχής επιλεγμένων κινήτρων για τις επιχειρήσεις που "επιλέγανε" να δραστηριοποιηθούν σ' αυτούς τους τομείς, βλ. Matsumoto (1992). Έτσι, το Υπουργείο Βιομηχανίας και Εμπορίου της Ιαπωνίας (MITI) χαιρέτισθηκε από τη βιβλιογραφία ως ένα μοντέλο αναπτυξιακής βιομηχανικής στρατηγικής που σχεδιάστηκε για να δημιουργήσει δυναμικά συγκριτικά πλεονεκτήματα παρά να δεχθεί τυχόν υπάρχοντα στατικά πλεονεκτήματα.

Εκτός από τα προβλήματα που αναφέρθηκαν στην ενότητα II όσον αφορά το μεγάλο μέγεθος, η έμφαση στο γιγαντισμό ισχυροποιεί το πρόβλημα της "αιχμαλωσίας" του κράτους από μεγάλους παραγωγούς, πράγμα που τείνει να θέτει εμπόδια σε μια Εθνική Στρατηγική,

που στοχεύει στη μείωση του συνολικού κόστους συναλλαγών. Μ'αυτή την έννοια, η έμφαση στο μεγάλο μέγεθος δεν μπορεί να συνυπάρχει με μια εθνική στρατηγική, όπως αυτή περιγράφηκε στο προηγούμενο μέρος. Οι ΒΠ και ΣΑ που σχεδιάζονται για να εξυπηρετήσουν το μεγάλο μέγεθος είναι επίσης ασυμμετρικές με την ΕΣ. Επιπλέον, αυτά τα προβλήματα επιδεινώνονται σε μια εποχή διεθνοποίησης της παραγωγής και ΠΕΕ. Εάν ακολουθούν μόνο τη λογική της μεγιστοποίησης του ιδιωτικού οφέλους, αυτές οι επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευθούν την ευχέρεια μετεγκατάστασής τους για να "αιχμαλωτίσουν" περισσότερο το κράτος, και έτσι να αυξήσουν τα κόστη συναλλαγών για τα κράτη. (Αυτό είναι αλήθεια ακόμη και όταν οι ΠΕΕ προκύπτουν για να μειώσουν τα κόστη συναλλαγών της αγοράς, όπως έχει υποστηριχθεί, για παράδειγμα από τους Buckley and Casson (1976). Από την άλλη, δεν είναι ξεκάθαρο ότι τα οφέλη από τις δραστηριότητες μιας ΠΕΕ εγκατεστημένης λχ στη Βρετανία μεταβιβάζονται στη χώρα προέλευσης. Τα κέρδη που δημιουργούνται στο εξωτερικό μπορούν να επανεπενδυθούν ή τουλάχιστον ένα μέρος τους να "διασκορπίζεται", μέσω τιμών μεταβίβασης (transfer pricing). Επίσης, είναι απίθανο οι ΠΕΕ να παρεμποδίσουν (και μπορεί ακόμη και να επιδεινώσουν) μια διαδικασία αποβιομηχάνισης, με τη μετεγκατάστασή τους από μη ελκυστικές (υπό αποβιομηχάνιση) χώρες. Η ανάγκη των χωρών να κάνουν καλές προσφορές για τις υπηρεσίες των ΠΕΕ (ανταγωνιστικές προσφορές), θα έτεινε να αυξήσει το πρόβλημα της "αιχμαλωσίας", με τα σχετικά συναλλακτικά (αλλά και διανεμητικά) προβλήματα.

Εν συνόψει, οι βιομηχανικές στρατηγικές και οι ΣΑ που δίνουν έμφαση στις ωφέλειες του μεγάλου μεγέθους και τις ΠΕΕ διευκολύνουν την "αιχμαλωσία" του κράτους από τις ΠΕΕ και συνεπώς δεν μπορούν να συνυπάρξουν με μια ΕΣ που δίνει έμφαση στην ανάπτυξη μέσω μειωμένου κόστους συναλλαγών.

Ο εναλλακτικός δρόμος προς μια αναπτυξιακή βιομηχανική στρατηγική, αυτής που βασίζεται σε "δίκτυα μικρών επιχειρήσεων" μέσα σε "βιομηχανικές περιφέρειες", είναι λιγότερο επιρρεπής στην επιδείνωση προβλημάτων αιχμαλωσίας, και με αυτή την έννοια οι ΒΣ και ΣΑ που αναπαράγουν αυτή την προσέγγιση για την οικονομική ανάπτυξη, είναι πιο συνεπείς με μια ΕΣ όπως περιγράφηκε στο προηγούμενο μέρος.

Επιπλέον, προϋποθέτει στενότερη συνεργασία μεταξύ του δημόσιου τομέα (των τοπικών αρχών περιλαμβανομένων) και της κοινότητας. Επίσης, παρέχει μια ανταγωνιστική πρόκληση στη βασιλεία των ΠΕΕ. Για τους παραπάνω λόγους, ΒΠ και ΣΑ σχεδιασμένες να βοηθήσουν την εμφάνιση και επιτυχία των "βιομηχανικών περιφερειών" σαφώς αξίζουν τη βοήθειά μας και υποστηρίζονται σ'αυτό το κείμενο.

Τα παραπάνω δεν πρέπει να υποβαθμίζουν τους περιορισμούς των "βιομηχανικών περιφερειών", κάποιοι από τους οποίους έχουν αναφερθεί στην ενότητα II. Σημαντικό είναι ότι, τουλάχιστον έως τώρα, η εξαγωγή οικονομικής ανάπτυξης στις αποκαλούμενες χώρες του Τρίτου Κόσμου (πχ η τρομακτική ανάπτυξη των Πρόσφατα Βιομηχανοποιημένων Χωρών-ΠΒΧ) έχει εν μέρει επιτευχθεί μέσω των ΠΕΕ. Εάν δεχθούμε ότι η συχνά "εξαρτημένη ανάπτυξη" που επιτυγχάνεται μέσω των ΠΕΕ είναι "καλή" για τις ΠΒΧ, δεν σημαίνει ότι η οικονομική ανάπτυξη του Τρίτου Κόσμου δεν μπορεί να επιτευχθεί με άλλους τρόπους, περιλαμβανομένης της μίμησης των "βιομηχανικών περιφερειών". Δεν υπάρχει καμία ένδειξη, παρ'όλα αυτά, ότι αυτή η μίμηση είχε αποτέλεσμα μέχρι τώρα. Η τελευταία διαπίστωση, σε

συνδυασμό με τη σαφώς κυρίαρχη θέση των ΠΕΕ στις σημερινές οικονομίες της αγοράς όπως και το γεγονός ότι οι ΠΕΕ είναι συχνά όρος *sine-qua-non* για την εμφάνιση και/ή επιβίωση κάποιων "βιομηχανικών περιοχών" (μέσω, για παράδειγμα της ζήτησης για τις υπηρεσίες και τα προϊόντα των μικρών επιχειρήσεων), αμφισβητούν μονοδιάστατες προσεγγίσεις της ΕΣ, συνεπώς και της ΒΣ και ΣΑ, όπως και υποστηρίζουν το θεσμικό πλουραλισμό, που περιλαμβάνει τον ανταγωνισμό μεταξύ εναλλακτικών θεσμικών μορφών. Από την άλλη μεριά, όμως, η δυναμική του συστήματος τείνει να ευνοεί σωρευτικές διαδικασίες (η επιτυχία γεννά την επιτυχία) οι οποίες ευνοούν τους υπάρχοντες γίγαντες (ΠΕΕ). Για να αποφευχθούν τα προβλήματα που σχετίζονται με αυτό, τα εθνικά κράτη (και η ΕΕ) θα πρέπει να επιδιώκουν στρατηγικές σχεδιασμένες έτσι ώστε να υποστηρίξουν τις εναλλακτικές προς τις ΠΕΕ (όπως τις "βιομηχανικές περιφέρειες") με σκοπό να καταστήσουν συνεπείς μεταξύ τους την ΕΣ, τη ΒΣ και τη ΣΑ αποφεύγοντας το πρόβλημα της "αιχμαλωσίας" και τα προβλήματα (κόστους συναλλαγών, διανεμητικά) που προκύπτουν από αυτήν. Για να είναι εφικτός ο θεσμικός πλουραλισμός, η ίδια η "αγορά της διακυβέρνησης" θα πρέπει να γίνει διακριοποιημένη/ διεκδικούμενη, έτσι ώστε οι "αιχμαλωτισμένοι" κρατικοί λειτουργοί να μπορούν να αποσυρθούν.

Η παραπάνω συζήτηση δεν έλαβε υπόψη θέματα διανομής που προκύπτουν από την επιδίωξη της ΕΣ και ΒΣ στις οικονομίες της αγοράς. Αυτά είναι σημαντικά (και στενά συνδεδεμένα με το πρόβλημα της αιχμαλωσίας) και θα έπρεπε να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη ενόψει συναινετικών στρατηγικών για την ανάπτυξη. Έχουν αναλυθεί αλλού, βλ. Pitelis (1993), και έτσι ξεφεύγουν του πεδίου του παρόντος κειμένου. Για το σκοπό μας εδώ, δεδομένης της διανομής, η ΕΣ που ευνοεί την αποδοτικότητα και στοχεύει στη μείωση του κόστους παραγωγής και συναλλαγών, μπορεί να επιτευχθεί καλύτερα (και να είναι συμβατή με τη ΒΣ και τη ΣΑ) σε ένα περιβάλλον που ευνοεί τις ανταγωνιστικές προκλήσεις στις ΠΕΕ από μικρές επιχειρήσεις, όπως και στους κρατικούς λειτουργούς. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτό επιτυγχάνεται μειώνοντας τα προβλήματα που σχετίζονται με την "αιχμαλωσία".

V. Συμπεράσματα

Έχω υποστηρίξει ότι η παραδοσιακή, βασισμένη στη θεωρία Βιομηχανικής Οργάνωσης, ΒΠ είναι αντίθετη σε καταχρήσεις μονοπωλιακής δύναμης, και έτσι δεν μπορεί να συνυπάρχει με μια ΣΑ που συμβουλεύει τις επιχειρήσεις πώς να αποκτήσουν μονοπωλιακά πλεονεκτήματα. Επιχειρήματα που βασίζονται στην (αυξημένη) αποδοτικότητα (*differential efficiency, differential innovation, Williamsonian trade-off*) αμφισβητούν την ύπαρξη και/ή τη σημαντικότητα της μονοπωλιακής δύναμης, και έτσι επαναφέρουν τη συμβατότητα ανάμεσα στις ΒΠ, ΒΣ και ΣΑ. Τέτοια επιχειρήματα και ο, σχετικά φερόμενος ως θετικός, ρόλος του μεγάλου μεγέθους στη διεθνή ανταγωνιστικότητα είναι υπεύθυνα για μια υποστηρικτική τοποθέτηση των δυτικών κυβερνήσεων ως προς το μεγάλο μέγεθος. Όμως, η συμβατότητα ανάμεσα στη ΒΠ, ΒΣ και ΣΑ μπορεί επίσης να επιτευχθεί μέσω εστίασης σε "δίκτυα" μικρών επιχειρήσεων ("βιομηχανικές περιφέρειες"). Η εκλογή μεταξύ των δύο

προϋποθέτει μια ανάλυση για τη φύση, το σκοπό και τους περιορισμούς του κράτους ως ενός θεσμικού μηχανισμού για την κατανομή των πόρων και τον καταμερισμό της εργασίας που υπάρχει για να μειώνει τα κόστη συναλλαγών και παραγωγής του ιδιωτικού τομέα. Αυτό εισάγει μια στατική έννοια Εθνικής Στρατηγικής, ως της στρατηγικής που έχει στόχο να υποβοηθήσει την αυξημένη παραγωγή-εισόδημα, και συνεπώς τους (αυξημένους) φόρους για το κράτος μέσω επίτευξης μειώσεων στα κόστη συναλλαγών και παραγωγής. Ένας σημαντικός περιοριστικός παράγοντας είναι το πρόβλημα της αιχμαλωσίας, η οποία τείνει να αυξάνει τα κόστη συναλλαγών και να δημιουργεί μη αποδοτικά δικαιώματα ιδιοκτησίας και αυξημένες διανεμητικές ανισότητες. Μια βιομηχανική στρατηγική που βασίζεται στο μεγάλο μέγεθος μάλλον εντείνει το πρόβλημα της αιχμαλωσίας, και δεν μπορεί να συνυπάρχει με μια εθνική στρατηγική για την ανάπτυξη, όπως αυτή περιγράφηκε παραπάνω. Αυτό ισχύει ειδικά στην περίπτωση των ΠΕΕ. Η ΒΣ που εστιάζει σε δίκτυα μικρών επιχειρήσεων δεν υποφέρει από αυτό το πρόβλημα της ασυμβατότητας στον ίδιο βαθμό και παρέχει μια ευπρόσδεκτη πηγή ανταγωνισμού προς τις ΠΕΕ. Αυτά τα επιχειρήματα τονίζουν την ανάγκη για θεσμικό πλουραλισμό και σίγουρα ανταγωνισμό ανάμεσα στις εναλλακτικές θεσμικές μορφές, συμπεριλαμβανομένου του ανταγωνισμού για τις κρατικές θέσεις. Τέτοιος πλουραλισμός θα έπρεπε να μειώσει το πρόβλημα της αιχμαλωσίας, να αυξήσει την αποδοτικότητα και να εγκαθιδρύσει τη συμβατότητα μεταξύ Εθνικής, Βιομηχανικής και Ανταγωνιστικής Στρατηγικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arrow K. (1970) *"The organization of economic activity: issues pertinent to the choice of market versus non-market allocation"*, in R. H. Haveman and J. Margolis (eds) *Public Expenditure and Policy Analysis*, Chicago: Markham
- Baumol W. (1982) *"Contestable markets: an uprising in the theory of industry structure"*, *American Economic Review*, 72, 1-15
- Baumol W. (1991) *Perfect Markets and Easy Virtue*, Oxford: Basil Blackwell
- Best M. (1990) *The New Industrial Competition*, Polity Press
- Buckley P.J. and Casson M. (1976) *The Future of Multinational Enterprise*, London: Macmillan
- Coase R. H. (1937) *"The nature of the firm"*, *Econometrica*, 4, 386-405
- Coase R. H. (1960) *"The problem of social cost"*, *Journal of law and Economics*, 3 (1), 1-44
- Cowling K. (1982) *Monopoly Capitalism*, London: Macmillan
- Cowling K. and Sugden R. (1987) *Transnational Monopoly Capitalism*, Brighton: Wheatsheaf
- Cowling K. and Waterson M. (1976) *"Price cost margins and market structure"*, *Economica*, 43, 267-274
- Dasgupta P. (1986) *"Positive freedoms, markets and the welfare state"*, *Oxford Review of Economic Policy*, 2 (2), 25-36
- Dixit A. (1982) *"Recent developments in oligopoly theory"*, *American Economic Review*, 72 (2), 12-17

- Friedman M. (1962) *Capitalism and Freedom*, Chicago: University of Chicago Press
- Geroski P. and Jacquemin A. (1989) 'European industrial policy' in A. Jacquemin and A. Sapir (eds) *The European Internal Market, Trade and Competition*, Oxford: Oxford University Press
- Grant W. (1982) *The Political Economy of Industrial Policy*, London: Butterworths
- Holloway J. and Picciotto S. (1978) *State and Capital: A Marxist Debate*, London: Edward Arnold
- Hymer S. H. (1976) *The International Operations of National Firms: a Study of Foreign Direct Investment*, Cambridge MA: MIT Press
- Kindleberger C. P. (1969) *International Business Abroad*, New Haven CT: Yale University
- Malcolmson G. (1984) 'Efficient Labour Organisation: Incentives, Power and the Transaction Costs Approach', in F. Stephen (ed) *Firm Organisations and Labour*, London: Macmillan
- Matsumoto G. (1992) 'The Work of the Ministry of International Trade and Industry' in Cowling K. and R. Sugden (eds) *Current Issues in Industrial Economic Strategy*, Manchester University Press
- Miliband R. (1969) *The State in Capitalist Society*, London: Quarter Books
- Modigliani F. (1958) 'New Developments on the Oligopoly Front', *Journal of Political Economy*, 66, 215-232
- Mueller D. C. (1989) *Public Choice II. A Revised Edition of Public Choice*, Cambridge: Cambridge University Press
- North D. C. (1981) *Structure and Change in Economic History*, New York: Norton
- O'Connor G. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St Martin's Press
- Pitelis C. N. (1991) *Market and Non-Market Hierarchies*, Oxford: Blackwell
- Pitelis C. N. (1993) (ed) *Transaction Costs, Markets and Hierarchies*, Oxford: Basil Blackwell
- Porter M. (1980) *Competitive Strategy*, New York: Free Press
- Porter M. (1990) *The Competitive Advantage of Nations*, Macmillan
- Poulantzas N. (1969) *Political Power and Social Class*, London: New Left Books
- Pyke F. Becattini G. and Sengenberger W. (1990) *Industrial Districts and Inter-Firm Co-Operation in Italy*, Geneva, International Institute for Labour Studies
- Rumelt R. P. et al (1991) 'Strategic Management and Economics', *Strategic Management Journal*, 12, 5-29
- Scherer F. M. (1980) *Economics of Industrial Structure, Conduct and Performance*, Rand McNally
- Smith A. (1776) *The Wealth of Nations*, 1977 Edition, London: Dent
- Stigler G. (1988) 'The Effect of Government on Economic Efficiency', *Business Economics*, 23, 7-13
- Stiglitz J. E. (1986) *Economics of the Public Sector*, New York: Norton
- Teece D. (1990) 'Contributions and Impediments of Economic Analysis to the Study of Strategic Management' in Frederickson J. W. (ed) *Perspectives on Strategic Management*, New York: Harper and Row
- Vernon R. (1971) *Sovereignty at Bay*, Harlow: Longman

Williamson O. E. (1975) *Markets and Hierarchies*, New York: Free Press

Williamson O. E. (1986) *Economic Organisation: Firms, Markets and Policy Control*, Brighton: Wheatsheaf

Wolf C. (1979) 'A Theory of Non-market Behaviour: Framework for Implementation Analysis', *Journal of Law and Economics*, 22 (1), 107-140